

Egy 18. századi mordvin ima nyelvészeti elemzése

MATICSÁK Sándor

Debreceni Egyetem
maticsak.sandor@arts.unideb.hu

Mintegy másfél évtizeddel ezelőtt azt a célt tűztem ki magam elé, hogy minél alaposabban feldolgozzam a 17. század végi és a 18. századi mordvin kéziratok és nyomtatott szövegeket. Elemeztem az első nyelvemlék, Nicolaes Witsen 1692-es holland–mordvin szótárának anyagát; az 1733–1747 közötti szibériai expedíció vezetőinek, a német származású G. F. Müllernek és J. E. Fischernek a 323 szavas szóanyagát; az 1769-ből származó első összefüggő, hosszabb szöveget; az orenburgi expedicionisták által az 1770-es–80-as években lejegyzett 210 szót; az első verset 1782-ből; egy 1788-ban a Nyizsnyij Novgorod-i szemináriumban publikált 55 szavas szöveget és az első Mi-atyánk-fordítást a 18. század végéről. Jelen írásomban ezt a sort folytatva a Damaszkini püspök szótárában található mordvin ima szövegét elemzem.

1. A szöveg keletkezési körülményei

A 18. századi mordvin nyelvemlékek legjelentősebbike a Damaszkini-szótár. Damaszkini püspök (1737–1795) (eredeti nevén Dimitrij Szemjonov) 1778-ban lett a Volga-vidék két kulturális központja egyikének, a Nyizsnyij Novgorodban működő szemináriumnak a rektora (a másik centrum Kazany volt). Szemjonov a moszkvai szláv–görög–latin iskolában végzett, majd Göttingenben tanult. Pétervárra hazatérve 1772-ben kinevezték a filozófia, a történelem és a retorika professzorává. 1775-ben szerzetesnek állt, majd 1783-ban ő lett a Nyizsnyij Novgorod-i püspökség vezetője. Damaszkini modernizálta a szeminárium működését, nagy hangsúlyt fektetett a térség nyelveinek tanítására, a többnyelvű képzésre (a szeminárium működéséről részletesen ld. Maticsák 2017).

A felvilágosult, a tudományok iránt elkötelezett cárnő, II. Katalin felkérte a püspököt, hogy készítsen egy szótárt a Nyizsnyij Novgorod-i püspökség

népei által beszélt nyelvekről. Damaszkín 1785-re készítette el a *Словарь языков разных народов* című kétkötetes szótárát.¹ Az első, 1038 oldalas részben egy orosz–tatár–csuvas–erza–mordvin szótár kapott helyet, a második, 746 oldalas egység egy orosz–cseremisz szójegyzék. A kéziratos szótárnak két példánya ismeretes, az egyiket Nyizsnyij Novgorodban, a másikat Pétervárott őrzik. A szótár mordvin anyagát A. P. Feoktyisztov 1971-ben rendezte sajtó alá.

Az első kötet bevezetésében Damaszkín rövid áttekintést ad a csuvasok és mordvinok 18. századi hitvilágáról, pogány szokásaikról. Itt kapott helyet egy rövid, 74 szavas mordvin ima is, a továbbiakban ezt a szöveget elemzem részletesen. A szöveget – orosz fordítással, latin betűs átírással, de érdemi kommentár nélkül – Feoktyisztov adta közre a mordvin írásbeliség első szakaszát bemutató monográfiájában (Feoktyisztov 1976: 65–66, 236).

2. Az ima olvasata

A két kézirat, a Nyizsnyij Novgorod-i és a pétervári a központozást nem számítva csak kismértékben tér el egymástól, ezeket dőlt betűvel jelzem.

A Nyizsnyij Novgorod-i szöveg: *Инешке пасъ, ванымись. Инешке пасъ, илямакъ кадь. Тука монянь ламо цюратъ и тяттеръть. Инешке пасъ, тука монянь ламо пандотъ сюрота и пешекъ суро утомоть, ивере утомонъ, инешке пасъ, тука монянь сюротъ, мядь, симьдема, яцамо пель, шумбрачи, сатме эрямо; инешке пасъ, пешекъ кардазомъ лишмеде, реведе, сеядо. Инешке пасъ, баславъкъ монь кудомъ чтобу монянь можна сякинъцятъ нолдамъ пурнамъ андомъ и иажнемъ. Инешке пасъ, ваныкъ кирдицянь модань инязоро авань. Эрва маштомста озномонъ мернетъ вясе ломать аминь.*

A pétervári szöveg: *Инешке пасъ! ванымизь! Инешке пасъ! иляманъ кадь. Тука монянь ламо цюратъ и тяттеръть. Инешке пасъ! тука монянь ламо пандотъ сюрота и пешекъ суро утомоть. Инешке пасъ! тука монянь сюротъ, мядь, симьдема, яцамо, пель шумбра чи, сатме эрямо. Инешке пасъ! пешекъ кардазомъ лишмеде, реведе, сеядо. Инешке пасъ!*

¹ А mű teljes címe: *Словарь языков разных народов в Нижегородской епархии обитающих, именно россиян, татар, чувашей, мордвы и черемис. По высочайшему соизволению и повелению ее императорского величества премудрой государыни, Екатерины Алексеевны, императрицы и самодержицы всероссийской. По алфавиту российских слов расположенный и в Нижегородской семинарии от знающих оные языки священников и семинаристов, под присмотром преосвященного Дамаскина епископа Нижегородского и Алаторского сочиненный 1785-го года.*

*баславекъ монь кудомъ что бу монянь можна сакшныцять, нолдамсъ, пурнамсъ, андомсъ и іажнемсъ. Инешке пась! ванькь кирдицянь модань (инязоро авань). Эрва маштомста озномонь мернетъ вьсе ломать: аминь.*²

Feoktyisztov orosz fordítása: Боже, сохрани нас. Боже, не оставь меня. Принеси-ка мне много сыновей и дочерей. Боже, принеси-ка мне много гор зерна и наполни хлебные амбары. Боже, принеси-ка мне хлеб, мед, еду и питье, здоровье, тихую жизнь. Боже, наполни двор мой лошадьми, овцами, козами. Боже, благослови мой дом, чтобы мне (было) приходящих пускать, собирать, кормить и согревать. Боже, береги владелицу земли царицу. При окончании каждой молитвы произносят все люди: аминь.

Magyar fordításban: Isten, óvj minket. Isten, ne hagyj el engem. Hozz nekem sok fiút és lányt. Isten, hozz nekem sok gabonahegyet, és töltsd meg a magtárakat. Isten, hozz nekem gabonát/kenyeret, mézet, ételt és italt, egészséget, nyugodt életet. Isten, töltsd meg az udvaromat lovakkal, birkákkal, kecskékkal. Isten, áldd meg a házamat, hogy beengedhessem a látogatókat, összegyűjthessem, táplálhassam és melegíthessem őket. Isten, vigyázz a cárnőre, a föld tulajdonosára. Minden ima végén az összes ember mondja: ámen.

3. Helyesírási kérdések

A mordvin szövegek legtöbb ortográfiai következetlensége a palatalizált mássalhangzók lejegyzése során figyelhető meg. A korai latin betűs lejegyzések e tekintetben elég bizonytalanok (Müller és Pallas tudta a leginkább jelölni a palatalizációt), de a cirill betűs szövegek általában szépen jelölik ezt a jelenséget. Ez a szöveg is szinte hibátlan. Damaszkín a lágyságjelet használva pontosan jelöli a szóvégi palatalizációt: *авань, ванымись, кирдицянь, ломать, мернетъ, модань, монь, монянь, мядь, озномонь, пель*. Ugyancsak pontos a szó eleji és szó belseji palatalizáció jelölése is: *сеядо, симьдема, суро, сурода, суротъ, тйитерьтъ, цiorать; илямакъ, инязоро, кирдицянь, лишмеде, монянь, реведе, симьдема, тйитерьтъ, эрямо*. A *ванькь* és *ванымись* szavakban pontosan jelöli az *n* palatalizálatlanságát.

² Az eltérések között vannak egybe- és különírások (*шумбрачи, чтобу*), lágyságjelhasználati különbségek (*сатьме, эрва*), betűtévésztesek (*илямань, яцамо, сякшныцять*), mássalhangzó-váltakozások (*ванымизь ~ ванымись*), ill. a *jaty* használata (*баславѣкъ ~ баславекъ*). A leglényegesebb különbség, hogy a Nyizsnyij Novgorod-i változatban szerepel az *ивере утомонь* szövegrész, amely a péterváriból kimaradt. Mindezeket részletesen ld. a szöveg elemzésében.

Damaszkin mindössze három hibát vét, mindháromat a Nyizsnyij Novgorod-i változatban (ezek a pétervári változatban helyesen szerepelnek: NyN *эрва* (P *эрва*), *сякиныцятъ* (P *сакиныцятъ*), *самме* (P *самъме*).

Az 1917 előtti orosz helyesírás használta a szóvégi keményjelet, ez a jelenség ebben a szövegben is megfigyelhető: *андомсъ, баславѣкъ, ваныкъ, іажнемсъ, илямакъ, кадъ, кардазомъ, кирдицянь, кудомъ, холдамсъ, пандотъ, пасъ, пецекъ, пурнамсъ, сюротъ, сякиныцятъ, утомотъ, ціоратъ*. Damaszkin két helyen használja a régi szövegekben ugyancsak feltűnő *i* betűt: egyszer a szó eleji [j] hang jelölésére (*іажнемсъ*), egyszer pedig a palatalizáció jelölésére (*ціоратъ*).

Ez az ima – több más kortárs szöveghez hasonlóan – olyan erza nyelvjárásban íródott, amelyben az alsó és középső nyelvválású /ä/ és /e/ hang egyaránt megtalálható. Előbbit Damaszkin (is) *я* betűvel jelölte: *вясє, монянь, мядь, тяйтеръть*.

A szövegben a palatalizáció jelölésének fent említett tévesztése mellett néhány íráshiba is fellelhető: P *иляманъ* ~ helyesen: NyN *илямакъ*; P *яцамо* ~ helyesen: NyN *ярцамо*, NyN *самме*, P *самъме* ~ helyesen: *сэтъме* (ez utóbbi nem feltétlenül téves lejegyzés, ld. a (38) szócikket).

4. A szöveg morfológiai tagolása (a Nyizsnyij Novgorod-i változat alapján)

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)		
<i>Инешке</i>	<i>пасъ</i>	<i>ваны-мисъ</i>	<i>Инешке</i>	<i>пасъ</i>		
nagy teremtő	isten	vigyáz-detIMP2SG/1PL	nagy teremtő	isten		
(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	
<i>иля-макъ</i>	<i>кадъ.</i>	<i>Тук-а</i>	<i>мон-янь</i>	<i>ламо</i>	<i>ціора-тъ</i>	
ne-detIMP2SG/1SG	elhagy-IMP2SG	hoz-IMP2SG-PTC	én-DAT	sok	fiú-PL	
(12)	(13)	(14)	(15)	(16)	(17)	(18)
<i>и</i>	<i>тяйтеръ-тъ.</i>	<i>Инешке</i>	<i>пасъ,</i>	<i>тук-а</i>	<i>мон-янь</i>	<i>ламо</i>
és	lány-PL	nagy teremtő	isten	hoz-IMP2SG-PTC	én-DAT	sok
(19)	(20)	(21)	(22)	(23)	(24)	
<i>пандо-тъ</i>	<i>суро-да</i>	<i>и</i>	<i>пеце-къ</i>	<i>суро</i>	<i>утомо-тъ,</i>	
hegy-PL	gabona-ABL	és	megettölt-IMP2SG	gabona	magtár-PL	
(25)	(26)	(27)	(28)	(29)	(30)	(31)
<i>и</i>	<i>вере</i>	[<i>утомо-нь,</i>]	<i>инешке</i>	<i>пасъ,</i>	<i>ту-к-а</i>	<i>мон-янь</i>
és	felső	[magtár-GEN]	nagy teremtő	isten	hoz-IMP2SG-PTC	én-DAT

(32)	(33)	(34)	(35)	(36)	(37)	(38)	(39)
<i>суро-тъ</i> , gabona-PL	<i>мядь</i> , méz	<i>симьдема</i> , ital	<i>ярцамо</i> étel	<i>пель</i> , (féle)	<i>шумбрачи</i> , egészség	<i>самме</i> nyugodt	<i>эрямо</i> ; élet
(40)	(41)	(42)	(43)	(44)	(45)		
<i>инешке</i> nagy teremő	<i>пасъ</i> , isten	<i>пеце-къ</i> megtölt-IMP2SG	<i>кардаз-омъ</i> udvar-PX1SG	<i>лишме-де</i> , ló-ABL	<i>реве-де</i> , juh-ABL		
(46)	(47)	(48)	(49)	(50)	(51)		
<i>сея-до</i> . kecske-ABL	<i>Инешке</i> Nagy teremő	<i>пасъ</i> , isten	<i>баславъ-къ</i> megáld-detIMP2SG/3SG	<i>монъ</i> én-GEN	<i>кудо-мъ</i> ház-PX1SG		
(52)	(53)	(54)	(55)	(56)	(57)		
<i>чтобу</i> hogy	<i>мон-янь</i> én-DAT	<i>можна</i> lehet	<i>сякинъця-тъ</i> látogató-PL	<i>нолдамсъ</i> beengedni	<i>пурнамсъ</i> összegyűjteni		
(58)	(59)	(60)	(61)	(62)	(63)		
<i>андомсъ</i> táplálni	<i>и</i> és	<i>иажнемсъ</i> . melegíteni	<i>Инешке</i> Nagy teremő	<i>пасъ</i> , isten	<i>ваны-къ</i> vigyáz-detIMP2SG/3SG		
(64)	(65)	(66)	(67)	(68)	(69)		
<i>кирдиця-нь</i> tulajdonos-ACC	<i>моданъ</i> föld-GEN	<i>инязоро</i> nagy-úr	<i>ава-нь</i> . nő-ACC	<i>Эрва</i> minden	<i>машто-мста</i> befejeződik-GER		
(70)	(71)	(72)	(73)	(74)			
<i>озномо-нь</i> ima-ACC	<i>мерне-тъ</i> mond-PRS.3PL	<i>вясе</i> összes	<i>лома-тъ</i> ember-PL	<i>аминь</i> . ámen			

5. A szöveg részletes elemzése

Az elemzés szempontjai:

- Az adott szó morfológiai tagolása, a szuffixumok definiálásával (amennyiben nem nominativusi alakról van szó), ehhez ld. Grammatika 1980, Keresztes 1990, EK 2000.
- Az adott szó szótári előfordulása Paasonen nagy nyelvjárási szótárában (MdWb),³ az erza–oroszl nagyszótárban (ERV, 1993), az erza–magyar szó-

³ Paasonen az adatait a 19–20. század fordulóján gyűjtötte, de a szótár csak 1990 és 1996 között látott napvilágot. A szótár adatai latin betűsek, ezt az írásmódot megtartottam.

tárban (EMSz, 2003), ill. a moksa–orosz nagyszótárban (MRV, 1998) és Juhász Jenő szótárában (JJ, 1961, e szótár latin betűs). Az elemzés végén az erza és moksa adatok egybevetésével egyértelműen igazolom, hogy a szövegemlék erza dialektusban íródott.

- A szó eredete. Ebben a témában felhasználtam az uráli és a finn etimológiai szótárt (UEW, SSA), Keresztes László mordvin etimológiai szójegyzékét (MdKons), valamint néhány esetben Cigankin és Moszin (EtV), ill. Versinyin mordvin etimológiai szótárát (ESM) is.

(1–2, 4–5, 14–15, 28–29, 40–41, 47–48, 61–62) *Инешке пась*

- E *niške (pas)* 'grosser Schöpfer(-Gott) od. grosser Himmel(sgott); der Himmels-gott / небесный бог; бог вообще' (MdWb 1407, 1563), *Иишке пас, Иишке* 'Nyiske (isten az erza-mordvin mitológiában)' (EMSz 246) || *raz / ravas* E 'бог / Gott'; M 'бог; счастье / Gott; Glück' (MdWb 1560); E *raz* 'бог' (ERV 450), 'isten' (EMSz 265); M *navaz* 'счастье; успех, радость, удача; участь, судьба' (MRV 452), *ravas* 'isten, szerencse' (JJ 116).
- Raasonen az *ihe ski (pas)* alakból vezeti le, vö. E *ihe* 'большой / gross' (MdWb 463), *ине* 'великий' (ERV 212); 'nagy, hatalmas' (EMSz 127) | E **ški*, M *škaj* 'родительница, роженица; бог; икона, образ; небо / Erzeugerin, Gebärin; Gott; Heiligenbild; Himmel' (MdWb 2235); M *икай* 'бог, икона' (MRV 867); 'eltartó, felnevelő (isten vagy szülő); isten; szentkép' (JJ 169). Vö. E *škaj-pas, ška-pas*, M *škabavas, škabas, ška-bavas, škaj-bas* 'небесный бог / der Himmels-gott' (MdWb 2236); M *икабаваз* 'бог, господь', *икабаз* 'небо' (MRV 867); *škabavas, škabas* 'isten' (JJ 169). || A *raz* iráni jövevényszó, vö. av. *baγa* (~ ói. *bhagas*) > ősmnd. **paγas* > **ravas* (Joki 1973: 301, MdKons 106, ESM 323).

(3) *ванымись (NyN), ванымизь (P)*

- A *вано-* 'néz; óv, őriz' ige egyes szám 2. személyű tárgyas ragozású imperativusi alakja, többes szám 1. személyre utaló tárgygal. A toldalék mai irodalmi formája *-мизь*, alakváltozata *-мись* (Grammatika 312, EK 180, Keresztes 1990: 48, 188).
- E *vanoms*, M *vanōms* 'смотреть; ухаживать; охранять; защищать, оберегать; спасать / schauen, betrachten, besehen, zusehen; pflegen; erziehen; hüten; bewahren, beschützen, beschirmen; retten' (MdWb 2534); *ваномс* 'смотреть; осматривать; знакомиться; пасти; заботиться' (ERV 106), '(meg)néz; (meg)őriz' (EMSz 71); M *ваномс* 'смотреть; ознакомиться' (MRV 89).

- Talán finn-volgai eredetű szó: FV *wanz-* 'sehen, schauen' > ?fi. *vaani-*, ?é. *vaani-* (UEW 813, SSA 3: 385, ESM 40).

(6–7) илямакъ кадъ (NyN), иляманъ кадъ (P)

- Az *илямакъ* az *иля-* tagadó segédige egyes szám 2. személyű tárgyas ragozású imperativusi alakja, amely egyes szám 1. személyű tárgyra utal. A *кадъ* a *кадо-* ige töve (EK 194, Keresztes 1990: 50, 192). Az *иляманъ* forma elírás.
- E *il'a* [отриц. глагол] / Vern.-Verb; kommt im Imper., Opt. u. Konjunktiv vor; wird auch objektivisch konjugiert' (MdWb 451); *иля* 'не (частица отриц. при повелительном наклонении)' (ERV 209), 'не (tiltószó imp. egyes szám, 2. személyben)' (EMSz 127). Moksa megfelelője: М *тят* 'не (частица отрицат., употребляется с глаголами в повелительном наклонении)' (MRV 767) || E *kadoms*, М *kadōms* 'оставлять, покидать; откладывать, отсрочивать; кончать, переставать; прощать, извинять / lassen, verlassen, zurücklassen, übrig lassen aufschieben, aufsparen; ablassen, aufhören; vergeben, verzeihen' (MdWb 561); *кадомс* 'оставить; отложить; перестать, прекратить' (ERV 223), '(el)hagy' (EMSz 133); М *кадомс* 'оставить; забыть; уйти; бросить' (MRV 215).
- A tagadó segédige uráli eredetű, vö. U *e ~ ä* > fi. *e-*, é. *e-*, lpN *i-*, cser. *ǎš-*, *ǎš-*, vj. *e-*, zj. *e- ~ i-*, osztj. *ěntə*, vog. *ä-*, jur. *ńī-* (UEW 68, SSA 1: 99, ESM 86). A főige szintén uráli eredetű: U *када* 'lassen, verlassen, bleiben' > fi. *katoa-*, lpN *guodde-*, cser. *kode-*, vj. *kijl-*, zj. *kol-*, osztj. *kāj-*, vog. *kōl-*, m. *hagy-*, jur. *χāje-*, jeny. *kai-* stb. (UEW 115, SSA 1: 270, ESM 94, EtV 56).

(8, 16, 30) тука

- A *туе-* ~ *ту-* 'hoz, visz' ige egyes szám 2. személyű imperativusi alakja (*тук*), a felszólítás enyhítésére szolgáló *-a* partikulával ellátva (Grammatika 295, EK 165–167, Keresztes 1990: 42, 186).
- E *tujems*, М *tujəms* 'принести, привезти / bringen, holen' (MdWb 2341); *туемс* 'принести; привезти' (ERV 681), '(el)visz; (el)hoz' (EMSz 386); М *тумс* 'уйти, уехать; пойти; привести' (MRV 753).
- Urali eredetű szó, vö. U *тоуе-* 'bringen, holen, geben' > fi. *tuo-*, é. *too-*, ?lpS *duokə-*, osztj. *tu-*, ?vog. *tōl-*, ?m. *toj-*, jur. *tā-*, jeny. *tera-* stb. (UEW 529, SSA 3: 328, MdKons 171, ESM 447, EtV 190).

(9, 17, 31, 53) монянь

- A *монь* személyes névmás dativusi alakja. Mai irodalmi alakja: *монень* (Grammatika 255, EK 127, Keresztes 1990: 198).

- EM *mon* 'я / ich' (MdWb 1279); E *мон* 'я' (ERV 389), 'én' (EMSz 232); M *мон* 'я' (MRV 388), *мон* 'én' (JJ 97).
- Uráli eredetű, vö. U *m̄* 'ich' > fi. *minä*, lpN *mōn*, cser. *m̄j*, vtj. *mon*, zrtj. *me*, osztj. *m̄*, vog. *ām*, m. *én*, jur. *mañ* stb. Az *-n* névmási elem (UEW 294, SSA 168, MdKons 90, ESM 252, EtV 109; Szerebrennyikov 1967: 82–83, Honti 2010–11: 37–48).

(10, 18) ламо

- E *lamo*, M *lamä* 'много / viel' (MdWb 1007); E *ламо* 'много' (ERV 329), 'sok' (EMSz 196); M *лама* 'много' (MRV 323), *lamä* 'sok' (JJ 81).
- Talán finn-volgai eredetű szó, vö. ?FV *lama* '(große) Menge' > ?fi. *laama*, lpN *luomos* (UEW 684, SSA 2: 32, ESM 197, EtV 90).

(11) цѣрѣть

- A *цѣра* 'fiú' főnév többes nominativusi alakja (EK 75, Grammatika 145–146, Keresztes 1990: 55, 194).
- EM *ćora*, *śora*, *ťora* 'молодой человек, парень; сын / junger Mann, Bursche; Sohn' (MdWb 186); *цѣра* 'мужчина; сын' (ERV 722), 'férfi; fia vkinek' (EMSz 409); M *цѣра* 'сын; сынок; юноша, парень' (MRV 820), *ťśora*, *śora* 'fiú' (JJ 154).
- Törökségi eredetű, vö. csuv. *čora*, *ćura* 'diener', csag. *žura* 'geliebter, freund, gefährte', *žori* 'sklavin' (Paasonen 1897: 48, Feoktyisztoz 1975: 342, Zaicz 1998: 214, ESM 477).

(12, 21, 25, 58) и

- Kötőszó (Grammatika 394–395).
- EM *i* 'и / und' (MdWb 437); E *и* 'и' (ERV 201); M *и* 'и' (MRV 198), *i* 'és, is' (JJ 39).
- Orosz eredetű szó, vö. or. *и* 'és'.

(13) тѣйтерѣть

- A *тейтерѣ* 'lány' főnév többes nominativusi alakja (EK 75, Grammatika 145–146, Keresztes 1990: 55, 194).
- E *ťejťer* 'дочь; девушка / Tochter; Mädchen' (MdWb 2384); E *тейтерѣ* 'дочь; девушка' (ERV 653), 'lány; lánya vkinek' (EMSz 368). Moxsa megfelelője: *šťír* (MdWb 2183), *cturь* (MRV 669), *šťér*, *šťír* (JJ 157).
- Balti eredetű szó, vö. lett *duktē* (gen. *dukters*), vö. fi. *tytär*, déli-lapp *däktier* (SSA 3: 349, MdKons 166, Zaicz 1998: 212, ESM 433, EtV 182).

(19) пандотъ

- A *пандо* 'domb, hegy' főnév többes nominativusi alakja (EK 75, Grammatika 145–146, Keresztes 1990: 55, 194).
- E *пандо*, M *пандă* 'гора / Anhöhe, Hügel, Berg' (MdWb 1522); E *пандо* 'гора, холм' (ERV 454), 'hegy' (EMSz 267); M *панда* 'гора, куча' (MRV 459), *пандă* 'domb, hegy' (JJ 113).
- Ismeretlen eredetű. Versinyin etimológiája (~ fi. *mantu* 'száraz, kemény föld', ESM 331) téves, ehhez ld. SSA 2: 147 *manner*, 148.

(20) сюрода

- A *суро* 'gabona' főnév ablativusi alakja (EK 78, Grammatika 156, Keresztes 1990: 55).
- E *суро*, M *сорă* 'Korn, Getreide / зерно, хлеба' (MdWb 2199); E *суро* 'хлеб' (ERV 637), 'gabona' (EMSz 353); M *сѣра* 'зерно, хлеб; хлеба, урожай' (MRV 624), 'gabonaszem' (JJ 154).
- Talán finn-volgai eredetű szó, vö. ?FV *сора* 'Korn' > ?fi. *sora*, ?cser. *šürö* (UEW 776, SSA 3: 201, ESM 423).

(22, 42) пецекъ

- A *пеце-* 'megtölt' ige egyes szám 2. személyű imperativusi alakja (Grammatika 295, EK 165–167, Keresztes 1990: 42, 186)
- E *peštams*, *peščems*, M *peštams* 'наполнить, начинить / füllen, anfüllen' (MdWb 1624); *пештямс* 'наполнить' (ERV 476), '(meg)tölt' (EMSz 281); M *пяшкодемс* 'наполнить' (MRV 560), *peškādams* 'megtölteni' (JJ 121).
- Ismeretlen eredetű (ESM 349).

(23) суро. Ld. a (20) szócikket.

(24) утомотъ

- A *утомо* 'magtár' főnév többes nominativusi alakja (EK 75, Grammatika 145–146, Keresztes 1990: 55, 194).
- E *утомо*, M *утѣм* 'амбар / Speicher, Vorratshaus' (MdWb 2492); E *утом* 'амбар' (ERV 701), *утомо*, *утом* 'csűr, pajta, hombár, magtár' (EMSz 400); M *утом* 'амбар' (MRV 790), *утѣм* 'csűr' (JJ 193).
- Az UEW (605) finn-volgai eredetűnek tartja, vö. FV *ajta* 'auf Pfählen stehendes Vorratshaus' > fi. *aitta*, é. *ait*; de az SSA (1: 61) ezt hangtani okokból elveti (ld. még ESM 466).

(25–27) *ивере утомонъ*

- Elképzelhetőnek tartom, hogy a szerző az *и вере инешке пасъ* szerkezetet akarta lejegyezni, s az *утомонъ* szót véletlenül ismételte meg (a pétervári változatban ez a rész nem is szerepel). A szószerkezet jelentése: 'felső nagy isten'.
- E *veře, veřä*, M *veře* 'наверху / oben' (MdWb 2573); E *вере* 'верхний' (ERV 126), 'felső' (EMSz 86); M *вяре* 'вверху, наверху' (MRV 134); *veře* 'fent' (JJ 200). Vö. E *veře pas* 'верхний, небесный бог / der oben befindliche Gott, der Himmels Gott' (MdWb 2574). A kötőszót ld. a (12) szócikkben, az *утомо* szót az előző szócikkben.
- Az SSA (3: 434) a fi. *vieri*, é. *veer* 'Rand, Seite, Kante', lpN *vierrä* '(met-säinen) kunnas, harju; (erdei) magaslat, domb' szavakkal veti egybe. Az UEW (820) ehhez a szócsaládhoz (FV **wēre* 'Rand, Seite') a mordvin *vir* 'erdő' lexémát kapcsolja. Versinyinin szamojéd párhuzamokat hoz, ezek nem meggyőzőek (ESM 49).

(32) *сюротъ*

- A *сюро* 'gabona' főnév többes nominativusi alakja (EK 75, Grammatika 145–146, Keresztes 1990: 55, 194). Ld. a (20) szócikket.

(33) *мядь*

- E *med', mäd'*, M *med'* 'мёд / Honig' (MdWb 1219); E *медь* 'мёд' (ERV 370), 'méz' (EMSz 222); M *медь* 'мёд' (MRV 371), *мед'* 'méz' (JJ 96).
- Finnugor eredetű szó: *FU *mete* 'Honig, aus Honig gegorener Trank' > fi. *mesi*, é. *mesi*, ?cser. *müj*, vtj. *mi*, zřj. *ma*, m. *méz*. Indoeurópai jövevényszó (UEW 273, SSA 2: 161, MdKons 88, ESM 237).

(34) *симьдема (пель)*

- A következő szócikkben olvasható *пель* elem erre a szóra is vonatkozik, tehát *симьдема пель, ярцамо пель* lenne a helyes szerkezet.
- A *šimd'e-* 'inni ad, itat' ige *-ма* főnévképzős alakja (EK 36, Grammatika 105, Keresztes 1990: 67). A *šimd'e-* a *šime-* 'iszik' kauzatív képzős alakja.
- M *šim-päl'ňä* 'напиток, питьё / Trank, Getränk' (MdWb 2155, a *-ňä* kicsinyítő képző); *симемапель* 'то, что можно выпить' (ERV 586), 'innivaló, ital' (EMSz 333), ld. még E *šimd'ems*, M *šimd'əms* 'давать пить, поить / trinken lassen, zu trinken geben' (MdWb 2156); E *симдемс* 'напоить' (ERV 586), 'megitat, inni ad' (EMSz 333); M *симдемс* 'напоить' (MRV 628), *šimd'əms* 'megitatni' (JJ 150).

– Finn-volgai eredetű szó, vö. FV *šēme 'Trunk, Schluck; trinken, schlucken' > fi. *siemi*, é. *seem* (UEW 773, SSA 3: 172, MdKons 142, ESM 404, EtV 165).

(35–36) яꞑамо пель (NyN), яꞑамо пель (P)

– E *jarcamo-pel'*, M *jar'cat-päl'* 'пища / Speise' (MdWb 498); *яꞑсамопель* 'еда, пища' (ERV 803), 'ennivaló, étel' (EMSz 471); *яꞑꞑамбяль* 'еда, пища' (MRV 919), *jar'tsam-pel'* 'eleség' (JJ 43). Előtagja az ugyanolyan jelentésű E *jarcamo*, M *jar'cata*, második eleme az önálló *pel'* szóból – *пель* 'половина' (ERV 468), 'fél' (EMSz 277); vö. M *пьяль* 'вторая часть сложных слов' (MRV 556), *pel'* 'fél' (JJ 118) – grammatikalizálódott képzőszerű elem.⁴ Az agglutinációs folyamatot részletesen ld. Maticsák 2006.

– Alapalakja, az E *jarca-*, M *jar'ca-* 'eszik' ige vitatott eredetű. A SKES (132) összekapcsolta a fi. *järsiä* 'jyrsiä, nakertaa' szóval, de az SSA ezt elveti (SSA 1: 255, 259). Litkin felvetette a vtj. *jijji-* és a zrj. *jir-* 'nagen, beißen' szavakkal való rokonságot, de az UEW egyik nézetet sem fogadja el (UEW 635; ld. még ESM 526). Keresztes onomatopoetikusként minősíti (MdKons 43).

– A *яꞑамо* forma elírás.

(37) шумбрачи (NyN), шумбра чи (P)

– A *шумбра* 'egészséges' szó *-чи* képzővel ellátott alakja. Az absztrakt főneveket létrehozó denominális nomenképző az önálló *чи* 'nap' jelentésű szóból agglutinálódott. A folyamatot részletesen ld. Maticsák 2005: 28–31. Az egybe- és különírás sokáig ingadozott.

– E *šumbra-či*, *šumbra-či*, M *šumbra-ši* 'здоровье / Gesundheit' (MdWb 302); *шумбрачи* 'здоровье' (ERV 768), 'egészség' (EMSz 446); *шумбра-ши* 'здоровье' (MRV 886), *šumbra-ši* 'egészség' (JJ 173).

– Ismeretlen eredetű szó (ESM 509).

⁴ Hasonló szerkezetek pl. *andomapel'* 'étel, táplálék, abrak' (*andoms* 'étel'), *artomapel'* 'festék' (*artoms* 'fest'), *kešemapel'* 'vágóeszköz' (*kešems* 'vág, vagdos'), *lambomapel'* 'édesség' (*lambamo* 'édes'), *led'emapel'* 'kasza' (*ledems* 'kaszál'), *nalkšemapel'* 'játék, játékszer' (*nalkšems* 'játszik'), *oršomapel'* 'ruha, ruházat' (*oršams* 'öltözik'), *palomapel'* 'tüzelőanyag' (*paloms* 'ég, elég'), *pošemapel'* 'étel, harapnivaló' (*pošems* 'rág'), *targomapel'* 'dohány, cigaretta' (*targamo* 'dohányzik'), *uštomapel'* 'tüzelőanyag' (*uštoms* 'füt, tüzel').

(38) *самме* (NyN), *сатьме* (P)

- E *se̋tme*, M *še̋tme̋* 'смирный / still, ruhig, sanft' (MdWb 2100); E *сэтьме* 'тихий, безмолбный; тишина' (ERV 634), csend; csendes, nyugodt' (EMSz 352); M *сятав* 'тихий, смырный' (MRV 699), *še̋tme* 'csendes' (JJ 149). A pétervári változat *сатьме* alakja jelöli a palatalizációt.
- Ismeretlen eredetű szó (ESM 420).
- Az ima mindkét változatában az első szótagban *a* betű szerepel. A kiejtés *ä* lehetett (Paasonen több nyelvjárásból is adatolt *sätmä* alakot), ennek cirill betűs lejegyzése *я* (az oroszban az idegen szavak nyílt *ä* hangját *я*-val írják át), talán ez zavarhatta meg a lejegyzőt. Ld. még a (60) szócikket: *ia̋ж-немс̋ь*.

(39) *эрямо*

- Az *эря-* 'él' ige *-мо* főnévképzős alakja (EK 36, Grammatika 105, Keresztes 1990: 67).
- E *e̋r̋amo*, M *e̋r̋am*, *e̋r̋ama* 'жизнь / Leben' (MdWb 370); E *эрямо* 'жизнь' (ERV 787), 'élet, lét' (EMSz 456); M *эряма* 'жизнь' (MRV 905), *e̋r̋af* 'élet' (JJ 34).
- Az UEW szerint (73) valószínűleg összekapcsolható az uráli eredetű *elä-* 'leben' szócsaládjával: fi. *elä-*, é. *ela-*, lpN *ælle-*, cser. *əle-*, vj. *ul-*, zj. *ol-*, osztj. *jel*, vog. *ilt-*, m. *él-*, jur. *jīle-* stb. Az SSA (1: 103) a mordvin szót nem sorolja ide. Keresztes (2011: 55) egyértelműen idetartozónak veszi a mordvin igét, melyben az *l > r* rotacizmus a homonímia kiküszöbölése miatt mehetett végbe, az **elä-* ugyanis szabályosan *ilä-* alakká fejlődhetett volna, ami egybeesne az *ilä* tiltó segédigével (vö. fi. *älä*, nyj. *elä*, de: é. *ära*). Vö. még ESM 86, EtV 224.

(43) *кардазомь*

- A *кардаз* 'udvar' főnév egyes szám 1. személyű birtokos személyragos alakja (EK 89, Grammatika 182, Keresztes 1990: 58, 196).
- E *kardas*, M *kaldas* 'скотный двор вообще; баз, загородка для скота / Viehhof im allg.; Viehhürde, Umzäunung für Tiere' (MdWb 617); E *кардаз* 'двор; хлев' (ERV 235), 'udvar' (EMSz 141); M *кардаз* 'хлев, двор, загон (для скотка)' (MRV 230), *kardä* 'istálló, ól' (JJ 54).
- A mordvin nyelvjárásokban két, hasonló alakú és jelentésű szó élt egymás mellett, ezek valószínűleg kontaminálódtak: a) moksa *калдас* (*калдаз*) és *карда*; b) erza *калда* és *кардаз*. A *кардаз* balti jövevényszó (~ lett *gārds*, litv. *gardas*) (Feoktyisztov 1975: 340, Zaicz 1998: 213). Versinyin (ESM 98, 109) megjegyzi, hogy a Volga-vidéki orosz nyelvjárásokban, Daľ alap-

ján adathozhatók a *калда*, *калдасъ*, *калдусъ* 'скотный дворъ, базъ, летнее стойло, загородъ для скота' és *карда* 'пригорода, скотный дворъ в поле, стойло' szavak is (vö. Dal' 2: 77, 92).

(44) лиимеде

- A *лииме* 'ló' főnév ablativusi alakja (EK 78, Grammatika 156, Keresztes 1990: 55).
- E *lišme*, *lišmi*, *išme*, M *lišmĕ*, *lišmä* 'лошадь, конь / Pferd, Ross' (MdWb 1144); E *лииме* 'лошадь' (ERV 346), 'ló; háziló' (EMSz 206); M *лииме* 'конь' (MRV 340), *lišmĕ* 'paripa' (JJ 87).
- Finn-volgai eredetű szó: FV **lešmä* 'irgedein größeres Haustier, Pferd' > fi. *lehmä*, é. *lehm* (UEW 689, SSA 2: 58, MdKons 79, ESM 214, EtV 96).

(45) реведе

- A *реве* 'juh' főnév ablativusi alakja (EK 78, Grammatika 156, Keresztes 1990: 55).
- E *réve*, *révä*, M *révä*, *réva* 'овца / Schaf' (MdWb 1917); E *реве* 'овца' (ERV 541), 'juh, birka' (EMSz 313). Moxsa megfelelője: *уча* (MRV 792), *utša* (JJ 192).
- Ismeretlen eredetű (ESM 388).

(46) сеядо

- A *сея* 'kecske' főnév ablativusi alakja (EK 78, Grammatika 156, Keresztes 1990: 55).
- E *šeja*, *šāja*, M *šava* 'коза; козёл / Ziege; Ziegenbock' (MdWb 2120); E *сея* 'коза' (ERV 582), 'kecske' (EMSz 330); M *сява* 'коза' (MRV 690), *šava*, *tšava* 'kecske' (JJ 144).
- Iráni eredetű szó (MdKons 133, ESM 401, Feoktyisztov 1975: 340, Zaicz 1998: 212).

(49) баслаѡкъ (NyN), баслаѡкъ (P)

- A *баслаѡ-* 'megáld' ige egyes szám 2. személyű tárgyias ragozású imperativusi alakja, egyes szám 3. személyre utaló tárgygal. A toldalék mai alakja (*-ик/-ык*) (Grammatika 312, EK 180, Keresztes 1990: 48, 188).
- E *baslavams*, M *pslavams* 'благославлять / segnen' (MdWb 119); *баславамс* 'благославлять, благословить' (ERV 75), 'megáld, áldást oszt' (EMSz 56); *бславамс* 'благословить; завещать' (MRV 72), *bšslavidŋdams* 'megáld, áldást oszt' (JJ 135).
- Orosz eredetű szó, vö. or. *благословить*.

(50) монь. Ld. a (9) szócikket.

(51) кудомь

- А *кудо* 'ház' főnév egyes első személyű birtokos személyragos alakja (EK 89, Grammatika 182, Keresztes 1990: 58, 196).
- E *kudo*, M *kud* 'дом, жилая комната; ножны / Haus, Wohnstube; Scheide' (MdWb 922); *кудо* 'дом, комната' (ERV 308), 'ház, lakás, szoba' (EMSz 184); M *куд* 'дом, изба, кров; двор' (MRV 299), *kud* 'ház' (JJ 79).
- Finnugor eredetű szó: FU *kota* 'Zelt, Hütte, Haus' > fi. *kota*, é. *koda*, lpN *goatte*, cser. *kudō*, vj-zj. *ka*, osztj. *kat*, m. *ház* (UEW 190, SSA 1: 411, ESM 176, EtV 82).

(52) чтобы (NyN), что бы (P)

- Az orosz *чтобы* '(azért) hogy' átvétele.

(54) можна

- Az orosz *можно* 'lehet' átvétele.

(55) сякшныцятъ (NyN), сакшныцятъ (P)

- A *сакшно-* 'megérkezik' ige *-ыця* participiumpraesens-képzős alakja (EK 219, Grammatika 348, Keresztes 1990: 68), jelentése 'érkező, látogató'. Ehhez járul a többes szám jele (EK 75, Grammatika 145–146, Keresztes 1990: 55, 194).
- E *sakšnomš*, M *sakšnəms* 'приходить, прибывать / kommen, ankommen' (MdWb 1946); *сакшномс* 'пиходить' (ERV 563), '(meg)érkezik, (meg)jön' (EMSz 321); *sakšnəms* 'jönni' (JJ 142).
- A *sa-* 'érkezik, jön' ige *-kšn-* (gyakorító) képzős származéka. Az alapige finn-permi (esetleg uráli?) eredetű, vö. fi. *saa-*, ?lpK *sākki-*, cser. *šo-*, zrj. *su-*, ?nyeny. *täewā-*, enyec *tae-*, kam. *tu-* (UEW 429, SSA 3: 137, ESM 394).
- Az ima Nyizsnyij Novgorod-i változatában az első szótagi magánhangzó lejegyzése hibás.

(56) нолдамсь

- EM *noldams* 'давать, заставлять, впускать, спускать, выпускать, отпускать / lassen, hineinlassen, hereinlassen, herauslassen, herablassen, fortlassen, loslassen' (MdWb 1344); E *нолдамс* 'отпустить; пригнать; выгнать; выпустить; освободить' (ERV 415), '(el)enged, (el-)ereszt; kibocsát, ki-

ad' (EMSz 248); М *нолдамс* 'выпустить, пустить' (MRV 417), *noldams* 'elengedni, elereszteni' (JJ 104).

- Bizonytalan eredetű. Paasonen összekapcsolja a *новолемс* 'опуститься; leereszkedik' igével. Versinyin (ESM 291) belső keletkezésűnek tartja.

(57) пурнамсь

- E *purnamts*, М *p̄rnamts* 'собирать / sammeln, versammeln' (MdWb 1641); *пурнамс* 'созвать; сложить, собрать' (ERV 529), '(össze)gyűjt, (össze)szed; készülni, készülődik' (EMSz 308); М *пурптомс* 'собирать, созвать' (MRV 549), *пу'емс* 'gyűjteni' (JJ 134).
- Ismeretlen eredetű (ESM 383).

(58) андомсь

- E *andomts*, М *and̄omts* 'питать, кормить / nähren, ernähren, füttern' (MdWb 43); *андомс* 'кормить, давать есть' (ERV 49), '(meg)etet, táplál' (EMSz 41); М *андомс* 'кормить, накормить' (MRV 36), *and̄omts* 'etetni, táplálni' (JJ 26).
- Finnugor eredetű szó: FU **amta-* 'geben' > fi. *anta-*, lpN *vuow'de-*, vtj. *ud-*, ztj. *ud-*, m. *ad-* (UEW 8, SSA 1: 77, EtV 13).

(60) іажнемсь

- E *ežhetms*, М *ežh̄omts* 'греться; греть / sich wärmen, wärmen', E *eždamts*, М *eždamts* 'нагреть / wärmen' (MdWb 396, 397); *эждемс* 'греть', *эжнемс* 'согреться, нагреться' (ERV 771), *эжнемс* 'megmelegedik, felmelegedik', *эждемс* 'melegít' (EMSz 448); М *эжнемс*, *эждемс* 'греть, согреть' (MRV 896), *ežomts*, *ježomts* 'melegít', *ežh̄omts* 'forralni (vizet)', *ežd'omts*, *ježd'omts* 'melegíteni' (JJ 36).
- Talán finn-volgai eredetű szó: ?FV *ešä* 'warm, heiß; wärmen; erhitzen' > ?é. *eha* (UEW 625, MdKons 40, ESM 513).
- Az első szótagban *ä* hang állhatott (Paasonen adatol *äžems* alakot is), ennek cirill betűs lejegyzése я (*ia*). Ld. még a (38) szócikket: *cam(ь)ме*.

(63) ванькь

- A *вано-* 'néz; óv, őriz' ige egyes szám 2. személyű tárgyas ragozású imperativusi alakja, egyes szám 3. személyre utaló tárgygal (*-ик/-ык*) (Grammatika 312, EK 180, Keresztes 1990: 48, 188). Ld. a (3) szócikket.

(64) кирдицянь

- A *кирде-* ige *-ыця* participiumpraesens-képzős alakja (EK 219, Grammatika 348, Keresztes 1990: 68), jelentése itt 'birtokló, tulajdonló'. Ehhez a genitivus-accusativus rag járul, itt accusativusi funkcióban (EK 78, Grammatika 155, Keresztes 1990: 54).
- E *kir'dems*, M *kir'dəms* 'держать, выдержать; владеть / halten; fest sein; beherrschen', E *kir'd'ica* 'властелин / Beherrscher' (MdWb 774, 777); *кирдемс* 'держать; выдержать', *кирдиця* 'державший' (ERV 265), '(vissza)tart; kibír, elvisel, kiáll' (EMSz 163); *кирдемс* 'держать; держаться; иметь' (MRV 257), *kir'dəms* 'tartani' (JJ 63). Az imában szereplő jelentést csak Paasonen adatolta.
- Az alapige finn-volgai eredetű, vö. FV *kärte-* 'halten, ertragen, leiden, dulden' > fi. *kärsi-*, lpN *gier'dâ*, cser. *kerdä-* (UEW 652, SSA 1: 478, ESM 146).

(65) модань

- A *мода* 'föld' szó genitivusi alakja (EK 78, Grammatika 155, Keresztes 1990: 54).
- EM *moda* 'почва, земля / Erde, Stauberde, Erdboden, Land' (MdWb 1271); E *мода* 'земля' (ERV 386), 'föld, talaj' (EMSz 230); M *мода* 'земля; суша; почва' (MRV 385), *мода* 'föld' (JJ 98).
- Az UEW (705) finn-volgai eredetűnek tartja: FV *muða* 'Erde, schlammige Erde, Schlamm' > fi. *muta*, lpN. *mođde*; de az SSA nem kapcsolja össze e szavakat (2: 184), ld. még ESM 255.

(66) инязоро

- Összetett szó: *ине* 'nagy' + *азоро* 'úr'.
- E *inazoro* 'князь, император / Fürst, Kaiser' (MdWb 463); *инязор* 'царь' (ERV 216); 'cár, császár, uralkodó, fejedelem' (EMSz 128). Az egyes elemek: E *ine* 'большой / gross' (MdWb 463), *ине* 'великий' (ERV 212); 'nagy, hatalmas' (EMSz 127) || *azor(o)* 'барин; властитель / Herr; Herrscher' (MdWb 100); *азор* 'хозяин, владелец; полномочный распорядитель' (ERV 37); 'gazda, házigazda, tulajdonos, úr' (EMSz 34). Moksá megfelelője: *оцязор* 'царь, государь, император' (MRV 451); *o'šū-azār* 'cár' (JJ 109) < *оцю* 'большой, крупный' (MRV 451); *o'šū* 'nagy' (JJ 109), *азор* 'хозяин, владелец' (MRV 29); *azār* 'úr, gazda' (JJ 29).
- Az előtag uráli eredetű: PU **enä* 'groß, viel' > fi. *enä* (*enää, enempi*), é. *enam*, lpN *ædnâg*, ?vj. *uno*, ?zj. *una*, osztj. *enə*, vog. *jinəw*, jur. *nĩneka*, tvg. ?*ani?e*, szelk. *innə* (UEW 74, SSA 1: 106, MdKons 42, ESM 87). Az

utótag a finnugor alapnyelv iráni jövevénytörzse: FU **asʁʁz* 'Herr, Fürst' (> vj. *uzjʁ*, zj. *ozjʁ*, vog. *ātər*) < ősir. **asura-*: ói. *ásurah*, av. *ahurō* (UEW 18, Joki 1973: 253, MdKons 35, Rédei 1983: 220, ESM 10).

(67) авань

- Az *ава* 'asszony; anya' főnév genitivus-accusativusi alakja (EK 78, Grammatika 155, Keresztes 1990: 54), itt accusativusi funkcióban szerepel.
- EM *ава* 'мать; женщина / Mutter; Frau, Weib' (MdWb 89); E *ава* 'женщина; мать; хозяйка; богиня' (ERV 28), 'nő, asszony; anya' (EMSz 29); M *ава* 'женщина; жена'; (диал.) 'мать' (MRV 22); *ава* 'asszony; feleség; anya; istennő, szellem' (JJ 31).
- Valószínűleg csuvas jövevénytörzs, vö. csuv. *аба* 'Mutter', *абай* 'Mütterchen' (Paasonen 1897: 31). Kevésbé valószínű Versinyin etimológiája: ő gyermeknyelvi eredetű szónak tartja, és a cser. *ава* 'anya' szóval veti össze (ESM 5).

инязоро ава

- E *инязор-ава* 'императрица / Kaiserin' (MdWb 463); *инязорава* 'царица' (ERV 216), 'cárnő, cárné' (EMSz 128).

(68) эрва (NyN), эрва (P)

- E *erʁa* 'каждый, всякий, весь / jeder, all' (MdWb 381); E *эрва* 'каждый, всякий; разный, всякий' (ERV 785), 'minden, mindegyik' (EMSz 454). Moksa megfelelője: *эрь* 'каждый, любой, всякий' (MRV 903).
- Paasonen (1897: 32) talán iráni eredetűnek tartja (ói. *sárva*, óperzsa *haruva*). Versinyin (ESM 517) etimológiája (< tat. *hār* 'minden') nem meggyőző.
- A Nyizsnyij Novgorod-i változatban az első mássalhangzó palatalizáltsága nincs jelölve.

(69) маитомста

- A *маитом-* 'befejeződik' ige *-msto* egyidejű időhatározó funkciójú gerundiumképzős alakja (EK 227, Grammatika 360, Keresztes 1990: 68), jelentése: 'befejeződven'.
- E *maštoms*, M *maštōms* 'прекращаться, кончаться / ein Ende nehmen, zu Ende gehen' (MdWb 1190); E *маитомс* 'иссякнуть, кончиться; завершить, закончить' (ERV 370); M *маитомс* 'кончиться, прекратиться' (MRV 370).
- Ismeretlen eredetű (ESM 236).

(70) озномонь

- Az *озно-* 'imádkozik' ige *-мо* főnévképzős alakja (EK 36, Grammatika 105, Keresztes 1990: 67). Az *-нь* a genitivus ragja (EK 78, Grammatika 155, Keresztes 1990: 54).
- E *ознита*, M *ozndāta* 'моление / Gebet, Opfergebet' (MdWb 1486); *ознома* (< *озномс* 'молиться', ERV 433) 'imádkozás, fohászkodás' (EMSz 258).
- Ismeretlen eredetű (ESM 310).

(71) мернетъ

- A *мерне-* 'mond' ige többes szám 3. személyű alakja, a rag mai irodalmi formája *-ить* (EK 146, Grammatika 285, Keresztes 1990: 186).
- E *мернетс*, M *mergāts* 'сказать; говорить / sagen; sprechen' (MdWb 1245); E *меремс* 'сказать, ответить' (ERV 378), *меремс* 'mond' (EMSz 227); *мярьгомс* 'сказать' (MRV 399), *мергāтс* 'mondani' (JJ 95).
- Az *-ń-* eredetileg frekventatív igeképző volt, a jelentése mára kiüresedett.
- Ismeretlen eredetű (ESM 248).

(72) вясе

- Általános névmás (Keresztes 1990: 65, EK 135–137).
- *ве́се* 'весь, целый, все / ganz, all, alle' (MdWb 2627); E *весе* 'весе, вся, все' (ERV 128), 'mind, minden, mindenki, mindannyian; egész, összes' (EMSz 87).
- Uráli eredetű szó: U *weńćz* ~ *wec̣z* 'ganz, all' > ?vj. *voć*, ?zj. *vać*, ?m. *össze*, tvg. *bánsa* (UEW 568, MdKons 187). Versinyin (ESM 50) etimológiája (~ md. *vetē* 'öt') téves.

(73) ломать

- A *ломань* 'ember' főnév többes nominativusi alakja (EK 75, Grammatika 145–146, Keresztes 1990: 55, 194). – Az *-n/-ń* végű névszók többes számában regresszív hasonulás történik. Mivel a nazálisnak nincs zöngétlen párja, ezért a képzés helye szerinti zöngétlen zárhang lesz belőle: *lomańt* > *lomańř*, ez a nyelvjárásokban megrövidülhet: *lomat*' (Keresztes 1990: 35).
- EM *lomań* 'человек, мужчина; другой, иной, чужой / Mensch, Mann; anderer, fremd, Fremder' (MdWb 1051); E *ломань* 'человек' (ERV 349), 'ember' (EMSz 209); M *ломань* 'человек' (MRV 342), *lomań* 'ember, idegen' (JJ 87).
- Iráni eredetű szó, vö. oszét *limáen*, *limaen* 'Freund' (MdKons 80, Keresztes 2011: 111, Zaicz 1998: 213). Tévesen: ESM 217.

(74) аминь

- E *amin* 'аминь / Amen' (MdWb 41).
- Orosz eredetű szó, vö. *аминь* (EtV 12).

6. A szókincs etimológiai megoszlása

A szövegben (az összetételi tagokat külön elemnek számítva, az azonos tőből alkotott szavakat összevonva) 48 lexéma fordul elő. A bibliafordítások, vallási szövegek sarkalatos kérdése – egykor is és most is – az eloroszosítás. A korai szövegek még viszonylag mentesek az orosz elemektől, a 19. század végi fordítások azonban sok orosz szót tartalmaznak. Manapság a mordvin anyanyelvű nyelvészek, fordítók igyekeznek mordvin szavakat alkotni a hiányzó fogalmak helyére.

Az általam vizsgált 1785-ös, Damaszkini szótárában található szöveg szerzője öt orosz lexémát használt. Az ima végi *аминь* és az *и* kötőszó elfogadható, de a *баслаѡѡкъ* 'áldd meg', *можно* 'lehet' és *чтобы* '(azért) hogy' jelenlétét semmi nem indokolja, ezek helyett a szerző mordvin szavakat, szó szerkezeteket is használhatott volna.

A szóanyag egyhatoda korai átvétel, ezek a szavak már nagyon régóta a mordvin szókincs teljes jogú tagjai. Balti eredetű a *кардаз* és a *тейтерь*, iráni a *ломань*, *нас*, *сея* és talán az *ерьва*. A finnugor alapnyelvi iráni jövevényszava az *азоро*. Törökségi eredetű a *цѣра* és talán az *ава*.

A szókincs fele ősi eredetre megy vissza: *вясе*, *иля-*, *ине-* *кадо-*, *монь*, *ту-*, *эря* (uráli), *андо-*, *кудо*, *медь*, *пель*, *чи* (finnugor), *сакино-* (finn-permi), *вано-*, *кирде-*, *лииме*, *симе-* (finn-volgai). Valószínűleg szintén finn-volgai az *ежне-*, *ламо*, *мода*, *сюро*, *утомо*, *ярца-*. Ismeretlen eredetű: *машто-*, *мерне-*, *нолда-*, *озно-*, *пандо*, *пеце-*, *пурна-*, *реве*, *сэтьме*, *шумбра* (megbízható mordvin etimológiai szótár hiányában viszonylag nagy az ismeretlen eredetű szavak száma).

A szövegben két összetett szó fordul elő: *инязоро* és a némiképp bizonytalan eredetű *инешке*. Képzett szavak: *симьдема*, *озномо*, *эрямо*, *ярцамо* (**-ма**, **-мо** deverbális nomenképző), *кирдиця*, *сакинъця* (**-иця/-ыця** participiumpraesens-képző), *маштомста* (**-мста** gerundiumképző), *андомс*, *иажнемс*, *нолдамс*, *пурнамс* (**-мс** infinitivusképző). Önálló szóból grammatikalizálódott képzőszerű elemmé a **-чи** (*шумбрачи*) és a **-пель** (*ярцамо пель*).

A névszóragok közül a szövegben felbukkan az **-нь** genitivus(-accusativus) (*авань*, *кирдицянь*, *модань*, *озномонь*), a **-нень** dativus (*монянь*) és a **-до/-де** ablativus (*лиимеде*, *реведе*, *сеядо*, *сюрода*). Van néhány többes számú alak: *ломать*, *пандот*, *сакинъцят*, *тяйтерьть*, *утомот*, *цiorат*. Két

szó birtokos személyragot hordoz: *кардазом, кудом* (Px1Sg). Ragozott igealakok: *мернетъ* (IndPres3Pl), *пецек* (Imp2Sg), *тук-а* (Imp2Sg), *илямак* (detImp2Sg/1Sg), *баслаѣк* (detImp2Sg/3S3), *ванымисъ* (detImp2Sg/1Pl).

7. Melyik nyelvjárásban íródott a szöveg?

A szöveg erza nyelvjárásban készült. Ezt a hangtani, grammatikai és lexikai jegyek alapján egyértelműen tudjuk igazolni.

Vannak olyan szavak, amelyeket nem adnak információkat a nyelvjárási hovatartozásról,

a) mert mindkét nyelvjárásban azonos alakúak:

<i>ава</i>	EM <i>ava</i>	'anya'
<i>џюратъ</i>	EM <i>čora</i>	'fiú'
<i>ломать</i>	EM <i>lomañ</i>	'ember'
<i>мода</i>	EM <i>moda</i>	'föld'
<i>нолдамъ</i>	EM <i>noldams</i>	'beenged'

b) mert csak a magánhangzó hangszínében különböznek (az erza teljes értékű, a moksa redukált vokális, de ezt a korabeli helyesírás nem jelölte):

	erza	moksa	
<i>андомъ</i>	<i>andoms</i>	<i>andōms</i>	'táplál'
<i>маштомста</i>	<i>maštomsta</i>	<i>maštōmstā</i>	'véget érvén'
<i>пурнамъ</i>	<i>purname</i>	<i>pōrnams</i>	'összegyűjt'
<i>лише</i>	<i>lišme</i>	<i>lišmē</i>	'ló'
<i>ламо</i>	<i>lamo</i>	<i>lamā</i>	'sok'
<i>пандотъ</i>	<i>pando</i>	<i>pandā</i>	'hegy'

c) mert a két nyelvjárási adat csak az /e/ és /ä/ hangban tér el (több erza nyelvjárás is ismeri az /ä/ hangot):⁵

	erza	moksa	
<i>мядь</i>	<i>med', mäd'</i>	<i>med'</i>	'méz'
<i>пель</i>	<i>pel'</i>	<i>päl'</i>	'féle'

⁵ Erza irodalmi *e*, nyelvjárási *ä* ~ moksa *e*; E ir., nyj. *e* ~ M *ε/ä*.

d) Vannak olyan szavak, amelyek hangtani, fonotaktikai sajátosságaik alapján inkább erzáknak tűnnek:

	erza	moksa	
<i>самме</i>	<i>se'ime</i>	<i>še'ime</i>	'csendes'
<i>мернетъ</i>	<i>me'ems</i>	<i>me'gəms</i>	'mond'
<i>шумбрачи</i>	<i>šumbra-či</i>	<i>šumbra-ši</i>	'egészség'
<i>озномонъ</i>	<i>oznuma</i>	<i>ozndāma</i>	'ima'
<i>сюро</i>	<i>šuro</i>	<i>šorā</i>	'gabona'
<i>утомотъ</i>	<i>utomo</i>	<i>utōm</i>	'magtár'
<i>эрямо</i>	<i>e'amo</i>	<i>e'am, e'ama</i>	'élet'
<i>ярцамо</i>	<i>jarcamo</i>	<i>jar'cam</i>	'étel'

Egyértelműen erza jellegzetességek:

e) A szövegben több olyan lexéma fordul elő, amely csak az erzában van meg, de a moksából hiányzik:

	erza	moksa	
<i>вясе</i>	<i>veše</i>	<i>cembe</i>	'mind, mindenki'
<i>илямакъ</i>	<i>il'a</i>	<i>t'ät'</i>	'ne'
<i>пасъ</i>	<i>paz</i>	<i>pavaz</i>	'isten'
<i>инязоро</i>	<i>iňazoro</i>	<i>o'cazor</i>	'cár, nagy úr'
<i>сеядо</i>	<i>šeja</i>	<i>šava</i>	'kecske'
<i>тяйтеръть</i>	<i>tejt'er</i>	<i>št'ir</i>	'lány'
<i>эрва</i>	<i>e'va</i>	<i>e'</i>	'minden, mindegyik'

f) Eltérnek a névmások ragozott alakjai: a *moń* 'én' dativusi alakja az erzában *mo'neń*, a moksában *mońd'ejnə* (Keresztes 1990: 198). A szövegben az erza *монянь* alak szerepel.

g) A két nyelvjárásban erősen eltér a birtokos személyragozás. Az egyes szám első személyű alak az erzában *-m* (*-Vm*), a moksában *-žə* (Keresztes 1990: 196–197). A szövegben szereplő alakok kizárólag erzák: *карда-зомъ, кудомъ*.

h) A többes szám 3. személyű igerag az erzában *-it'*, a moksában *-jt'* (Keresztes 1990: 186). A szövegben a *мернетъ* alak fordul elő.

i) A determinatív ragozás imperativusi alakjai eltérőek a két nyelvjárásban. A határozott ragozás P11 tárgyra utaló Sg2 alakja az erzában *-miž*, a moksában *-mašt'* (Keresztes 1990: 188–189). A 18. századi ima szövegében a *ванымись* alak fordul elő, tehát ez erza alak.

- j) A participum praesens képzője az erzában *-i(ća)*, míg a moksában *-j/-i* (Keresztes 1990: 68). A szövegben a *сакшныця* és *кирдиця* alakok fordulnak elő.

Mindezek alapján egyértelműen kijelenthető, hogy a vizsgált mordvin szövegemlék erza nyelvjárásban íródott, azon belül is *ä*-zű, valószínűleg északi aldialektusban, akárcsak a 18. századi nyelvemlékek túlnyomó többsége.

Irodalom

- DAE, VLADIMIR [Даль, Владимир] 1880–1882/1989: Толковый словарь живого великорусского языка I–IV. Русский язык, Москва.
- EK = ЦЫГАНКИН, Д. В. (отв. ред.) 2000: Эрзянь кель. Морфология. Красный Октябрь, Саранск.
- EMSz = MÉSZÁROS, EDIT – SIRMANKINA, RAISZA 2003: Erza-mordvin–magyar szótár. Savaria University Press, Szombathely.
- ERV = СЕРЕБРЕННИКОВ, Б. А. – БУЗАКОВА, Р. Н. – МОСИН, М. В. 1993: Эрзянь–рузонь валкс. Эрзянско–русский словарь. Русский язык, Дигора, Москва.
- ESM = ВЕРШИНИН, В. И. 2004–2011: Этимологический словарь мордовских (эрзянского и мокшанского) языков I–V. Стринг, Йошкар-Ола.
- ETV = ЦЫГАНКИН, Д. В. – МОСИН, М. В. 1998: Этимологиянь валкс. Мордовской книжной издательствась, Саранск.
- ФЕОКТЫШТОВ, А. Р. [Феоктистов, А. П.] 1971: Русско–мордовский словарь. Из истории отечественной лексикографии. Наука, Москва.
- ФЕОКТЫШТОВ, А. Р. [Феоктистов, А. П.] 1975: Мордовские языки. In: Лыткин, В. И. – Майтинская, К. Е. – Редеи, Карой (отв. ред.), Основы финно-угорского языкознания 2. Прибалтийско-финские, саамский и мордовские языки. Наука, Москва. 248–344.
- ФЕОКТЫШТОВ, А. Р. [Феоктистов, А. П.] 1976: Очерки по истории формирования мордовских письменно-литературных языков. Наука, Москва.
- Grammatika = ЦЫГАНКИН, Д. В. (ред.) 1980: Грамматика мордовских языков. Мордовский государственный университет, Саранск.
- HONTI LÁSZLÓ 2010–11: Personae ingratisimae? A 2. személyek jelölése az uráliban. Nyelvtudományi Közlemények 107: 7–58.
- JJ = JUHÁSZ JENŐ 1961: Moksa-mordvin szójegyzék. Sajtó alá rendezte Erdélyi István. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- JOKI, AULIS 1973: Uralier und Indogermanen. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 151. Helsinki.
- KERESZTES LÁSZLÓ 1990: Chrestomathia Morduinica. Tankönyvkiadó, Budapest.

- KERESZTES LÁSZLÓ 2011: Bevezetés a mordvin nyelvészetbe. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- MATICSÁK SÁNDOR 2005: Az agglutinációval keletkezett mordvin képzőkről. Nyelvtudományi Közlemények 102: 7–34.
- MATICSÁK SÁNDOR 2006: Képző vagy utótag-e a mordvin *pel*? Folia Uralica Debreceniensia 13: 41–54.
- MATICSÁK SÁNDOR 2017: 18. századi Nyizsnyij Novgorod-i mordvin nyelvméltékek. Folia Uralica Debreceniensia 24: 115–146.
- MdKons = KERESZTES, LÁSZLÓ 1986: Geschichte des mordwinischen Konsonantismus II. Etymologisches Belegmaterial. Studia Uralo-Altaica 26. Szeged.
- MdWb = PAASONEN, HEIKKI 1990–1996: Mordwinisches Wörterbuch I–IV. Zusammen- gestellt von Kaino Heikkilä. Bearbeitet und herausgegeben von Martti Kahla. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- MRV = СЕРЕБРЕННИКОВ, Б. А. – ФЕОКТИСТОВ, А. П. – ПОЛЯКОВ, О. Е. 1998: Мокшень–рузонь валкс. Мокшанско–русский словарь. Русский язык, Дигора, Москва.
- PAASONEN, HEIKKI 1897: Die türkischen lehnwörter im mordwinischen. Journal de la Société Finno-Ougrienne XV/2: 1–64.
- RÉDEI, KÁROLY 1983: Die ältesten indogermanischen Lehnwörter der uralischen Sprachen. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 185: 201–233.
- SKES = TOIVONEN, Y. H. – ITKONEN, ERKKI – JOKI, AULIS J. – PELTOLA, REINO 1955–1981: Suomen kielen etymologinen sanakirja I–VII. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- SSA = ITKONEN, ERKKI – KULONEN, ULLA-MAIJA (toim.) 1992–2000: Suomen sanojen alkuperä 1–3. Etymologinen sanakirja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SZEREBRENNYIKOV, B. A. [Серебрянников Б. А.] 1967: Историческая морфология мордовских языков. Наука, Москва.
- UEW = RÉDEI, KÁROLY (Hrsg.) 1986–1988: Uralisches etymologisches Wörterbuch. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ZAJCZ, GÁBOR 1998: Mordva. In: Daniel Abondolo (ed.), The Uralic languages. Routledge, London – New York. 184–218.

Linguistic analysis of an 18th-century Mordvin prayer

The most important of the 18th-century Mordvin language monuments is the dictionary of Damaskin, Bishop of Nizhny Novgorod, compiled at the request of the enlightened, science-loving Tsarina Catherine II in 1785. Two copies of the multilingual dictionary (Russian–Tatar–Chuvash–Erzya–Mordvin–Mari) exist, one in Nizhny Novgorod and the other in St Petersburg. In the introduction to the first volume, Damaskin gives a brief overview of the 18th-century beliefs and pagan customs of the Chuvash and Mordvins. A short 74-word Mordvin prayer is included here. In my article, I analyse this text in detail.

The transcription is good, with only a few spelling mistakes. The marking of the palatalization, important in Mordvin orthography, is very good and accurate. There are only five words of Russian origin in the text, most of which could have been replaced by Mordvin words *можна* 'may' and *чмобы* '(in order to)'. The text contains only two compound words, several formed words.

The text is clearly written in the dialect of Erzya, which I can prove with phonetic, morphological, and lexicological arguments. Several words have no Moksha equivalent (e.g. E *il'amak* ~ M *tät'* 'negative word', *inazoro* ~ *oćazor* 'great lord', *šeja* ~ *šava* 'goat'). The dative form of the personal pronoun (*moñen*), the singular first person possessive suffix *-m*, the plural third person verb *-it'*, the plural first person plural definite predicate *-miž* and the participle present participle *-ića* are clearly Erzya.

Keywords: Mordvin, Erzya, Damaskin, 18th-century prayer

SÁNDOR MATICSAK